

DAVLAT XIZMATCHISI IMIJINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

Dilrabo Kuryazova,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada davlat xizmatchisi imijining turli ijtimoiy fanlar tizimida o'rganilish tarixi va nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Imij tushunchasining ilmiy muomalaga kiritilishi, uning konseptual rivojlanishi va davlat xizmatchilari imijiga nisbatan zamonaviy ilmiy yondashuvlar keng yoritilgan. Sharq mutafakkirlari merosida davlat xizmatchilari obro'si va nufuzi masalalari, G'arb ilmiy maktablarida imij konsepsiyasining shakllanishi o'rganilgan. Sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi va jurnalistika sohalarida davlat xizmatchilari imiji fenomeniga bo'lgan ilmiy qarashlar tizimlashtirilgan. Tadqiqotda imijning ijtimoiy konstruktsiya sifatidagi xususiyatlari, uning shakllanish omillari va ommaviy axborot vositalarining imijni yaratishdagi roli ochib berilgan. O'zbekiston sharoitida davlat xizmatchilari imijini o'rganishning dolzarbligi asoslangan.

Kalit so'zlar: davlat xizmatchisi imiji, obro' va nufuz, ijtimoiy konstruktsiya, mediatizatsiya, ijtimoiy tasavvurlar, ommaviy axborot vositalari, professional imij, byurokratik ideal, yumshoq kuch, freymlash nazariyasi.

Kirish

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida davlat boshqaruvi samaradorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri davlat xizmatchilari imijini shakllantirish va rivojlantirish masalasi hisoblanadi. Jamiyatning davlat institutlariga bo'lgan ishonchi, davlat siyosatining qo'llab-quvvatlanishi va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi ko'p jihatdan davlat xizmatchilarining professional imiji bilan belgilanadi. Globallashtirish jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va jamoatchilik ongining o'zga-

rishi davlat xizmatchilari imijiga nisbatan yangicha talablarni shakllantirmoqda.

Hozirgi davrda imij tushunchasi turli sohalarda keng qo'llanilib, ilmiy tadqiqotlarning muhim obyektiga aylangan. Davlat xizmatchilari imiji esa nafaqat akademik qiziqish uyg'otadigan mavzu, balki davlat boshqaruvi amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadigan dolzarb masala hisoblanadi. Bu boradagi ilmiy tadqiqotlar sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi va jurnalistika sohalarda olib borilmoqda. Har bir fan o'z metodologik yondashuvi va tadqiqot usullari asosida davlat xizmatchilari imijining turli jihatlarini ochib berishga harakat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatini isloh qilish va takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan keng qamrovli chora-tadbirlar davlat xizmatchilari imijini ilmiy jihatdan o'rganish zarurligini yanada oshirib yubormoqda. Jamiyat bilan samarali muloqot qilish, axborot ochiqligi va shaffoflikni ta'minlash, raqamli texnologiyalardan foydalanish davlat xizmatchilari imijiga yangicha ma'no yuklab kelmoqda. Shu sababli davlat xizmatchilari imijining nazariy-metodologik asoslarini tizimli tahlil qilish, uning shakllanish mexanizmlarini o'rganish va samarali boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Davlat xizmatchilari imiji masalasi tarixiy jihatdan qadimgi davrlardan e'tibor markazida bo'lgan. Sharq madaniyatida obro' va nufuz tushunchalari orqali ifodlangan imij fenomeni mutafakkirlarning

asarlarida keng o'rin olgan. Yusuf Xos Hojib o'zining mashhur "Qutadg'u bilig" asarida davlat xizmatchilarining jamiyatdagi mavqei va obro'si masalalarini atroflicha yoritgan. Mutafakkir "Ko'nilik uza bo'ldi beglik uli, Bu beglik ko'gi ul ko'nilik yo'li"[1] deb yozib, davlat xizmatchisining obro'si adolat va to'g'rilik bilan bog'liqligini ta'kidlagan. Bu fikrlar zamonaviy davlat xizmatchisi imijining ma'naviy-axloqiy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Temur tuzuklarida davlat xizmatchilarining jamiyatdagi o'rni va ularga qo'yiladigan talablar batafsil bayon etilgan. "Sayyidlar, ulamo, mashoyix, oqilu donolar, muhaddislar, tarixchilarni sara, e'tiborli odamlar hisoblab, izzatu hurmatlarini o'rniga qo'ydim"[2] degan ibora davlat xizmatchilarining xalq orasida obro'-e'tiborga ega bo'lishi zarurligini ko'rsatadi. Bu tarixiy manba davlat boshqaruvida inson omilining ahamiyatini va davlat xizmatchilari imijining mamlakat taraqqiyotidagi rolini yaqqol namoyon etadi.

Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida davlat xizmatchilarining axloqiy qiyofasi masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Navoiy vazirlar haqida "Vazir vizrdan mushtaqdur va bu fe'l aning zotig'a al-haq va muvofiqdur"[3] deb yozgan holda, davlat xizmatchisining mas'uliyat yukini anglatgan. Shoir davlat xizmatchisining tashqi ko'rinishi va ichki mohiyati o'rtasidagi mos kelish zarurligini ta'kidlab, imijning faqat tashqi atributlar bilan cheklanmasligi kerakligini ko'rsatgan.

Ilmiy muomalaga imij atamasini kiritish jarayoni XX asrning birinchi yarmida boshlangan. Amerikalik siyosatshunos

va jurnalist Uolter Lippman o'zining "Jamatchilik fikri" asarida imijning stereotiplar bilan bog'liqligini ochib bergan. Lippman fikricha, insonda ma'lum obyekt haqida yaratilgan tasavvur "ushbu insonning shaxsiy kechinmalari, tajribasi va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi"[4]. Bu yondashuv imijni obyektiv xususiyatlarining aksi emas, balki subyektiv idrok jarayoni natijasi sifatida ko'rishga imkon bergan.

Erving Gofman ijtimoiy psixologiya sohasida imij tushunchasini yanada rivojlantirgan. Uning "Kundalik hayotda o'zini namoyish qilish" asarida imij "o'zini taqdim etish strategiyasi" sifatida talqin qilingan [5]. Gofman insonning ijtimoiy xatti-harakatlarini teatr metaforasi asosida tahlil qilib, imijni ongli ravishda yaratiladigan va boshqariladigan jarayon sifatida ko'rsatgan.

Kennet Bouldingning 1956-yildagi "Imij: bilish nazariyasiga qo'shimcha" nomli asari imij konsepsiyasining nazariy asoslarini yaratishda muhim rol o'ynagan. Boulding imijni "subyektiv bilish modeli" deb ta'riflab, uning inson xatti-harakatlarining yo'nalishini belgilashdagi ahamiyatini ko'rsatgan [6]. Bu nazariya imijning nafaqat voqelikni aks ettirishi, balki uni shakllantirishdagi faol rolini ta'kidlaydi.

F.Ravshanov o'z tadqiqotida "Davlat xizmatchisi o'z dunyoqarashining ruhiy-psixologik, nutq va mantiqqa, madaniyatga, ma'naviy qadriyatlar va an'analarga uyg'unligi, boshqaruv obyektlari bilan bog'liq masalalarni bilishi kerak" [7] deb yozgan. Bu yondashuv davlat xizmatchisi imijining ko'p qirrali tabiatini ochib beradi va uning faqat tashqi ko'rinish bilan cheklanmasligini ko'rsatadi.

Maksvell MakKombs va Donald Shou o'zlarining "kun tartibi" nazariyasida ommaviy axborot vositalarining imijni shakllantirishdagi rolini ochib berganlar. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, "OAV qaysi mavzularni yoritishi va qanday kontekstda taqdim etishi jamoatchilik fikri va ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi" [8]. Bu nazariya davlat xizmatchilari imijini o'rganishda media ta'sirining ahamiyatini ko'rsatadi.

Berger va Lukmanning "Voqelikning ijtimoiy qurilishi" asarida imijning ijtimoiy konstruksiya sifatidagi xususiyati tahlil qilingan. Ularning fikricha, "davlat xizmatchisi imiji obyektiv borliqni aks ettiruvchi fenomen emas, balki ijtimoiy amaliyotlar, muloqot va talqinlar jarayonida quriladigan o'ziga xos ijtimoiy konstruksiyadir" [9]. Bu yondashuv imijni statik emas, dinamik jarayon sifatida tushunishga imkon beradi.

M. Muhammadjonova davlat xizmatchisi imijining amaliy ahamiyatini ochib berib: "Tanishuvning dastlabki daqiqalaridayoq sizning imijingiz to'g'risidagi taassurot paydo bo'ladi. Kimki o'zining tashqi ko'rinishi, o'zini tutish, ravon va ma'noli nutqi, xushmuomala fe'li, mehribonligi bilan o'zi haqida yaxshi imij yarata olsa, shubhasiz, omad eshiklarini osongina ocha oladi" [10], — deb yozgan. Bu fikrlar imijning shaxsiy va professional rivojlanishdagi rolini ta'kidlaydi.

Tahlil va natijalar

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat xizmatchisi imiji turli ilmiy paradigmalarda doirasida o'rganiladigan murakkab va ko'p qirrali fenomendir. Bu

tushunchaning shakllanish tarixini ikki asosiy bosqichga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich — qadimgi Sharq madaniyati doirasida obroʻ, nufuz, adolat kabi tushunchalar orqali davlat xizmatchilarining jamiyatdagi mavqeini baholash bilan bogʻliq.

Ikkinchi bosqich — XX asrda Gʻarb ilmiy maktablarida imij konsepsiyasining tizimli oʻrganilishi bilan xarakterlanadi.

Sharq mutafakkirlarining qarashlarida davlat xizmatchisi imiji birinchi navbatda maʼnaviy-axloqiy jihatlar bilan bogʻlangan.

jarayonida shakllanishini koʻrsatgan. Gofman esa imijni strategik konstruktsiya sifatida tahlil qilib, insonning oʻzini ataylab taqdim etish mexanizmlarini ochib bergan. Boulding nazariyasi imijning nafaqat aks ettiruvchi, balki harakatlantiruvchi xususiyatiga eʼtibor qaratgan.

Davlat xizmatchisi imijining shakllanishi bir qator omillarga bogʻliq:

Birinchidan, tarixiy shakllangan stereotiplar va ijtimoiy tasavvurlar davlat xizmatchilari haqida umumlashgan qarashlarni yaratadi.

Yusuf Xos Hojib, Amir Temur, Alisher Navoiy asarlarida adolat, xalqqa xizmat, masʼuliyat, hissiyotlarni nazorat qilish kabi xususiyatlar davlat xizmatchisining asosiy sifatleri sifatida taʼkidlangan. Bu yondashuv imijni faqat tashqi koʻrinish emas, balki ichki qiyofa, axloqiy dunyo va amaliy faoliyat uygʻunligi sifatida koʻrishni anglatadi.

Zamonaviy Gʻarb ilmiy maktablarida imij tushunchasi kengroq kontekstda oʻrganilgan. Lippman imijni stereotiplar bilan bogʻlab, uning subyektiv idrok

Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan axborotlar va ularning konteksti imijning shakllanishida hal qiluvchi rol oʻynaydi.

Uchinchidan, davlat xizmatchilarining oʻzlarini tutishi, professional xatti-harakatlari va kommunikativ mahorati bevosita imijga taʼsir koʻrsatadi.

Toʻrtinchidan, jamiyatdagi qadriyatlar tizimi va siyosiy madaniyat imijni baholash mezonlarini belgilaydi.

Ommaviy axborot vositalarining imijni shakllantirishdagi roli alohida tahlilni tal-

ab qiladi. MakKombs va Shou nazariyasi-ga ko'ra, media nafaqat axborot uzatadi, balki jamoatchilikning e'tibori qanday ma-salalarga qaratilishini ham belgilaydi. Dav-lat xizmatchilari faoliyati haqida ommaviy axborot vositalarida qanday yoritilishi, qaysi jihatlariga e'tibor qaratilishi, qanday baholar berilishi imijning ijobiy yoki sal-biy bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Imijning ijtimoiy konstruksiya sifatidagi tabiati uni statik holat emas, balki doimiy transformatsiya jarayoni sifatida ko'rishni talab qiladi. Berger va Lukmanni fikriga ko'ra, imij jamiyat a'zolarining o'zaro muloqoti, tajriba almashinuvi va kollektiv idrok jarayonida doimiy ravishda qayta yaratiladi. Bu esa davlat xizmatchilari imijini boshqarish uchun uzluksiz faoliyat yuritishning zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda raqamli tex-nologiyalar va yangi media platformala-rining rivojlanishi imijni shakllantirish va boshqarish jarayonlariga yangicha o'zga-rishlar kiritmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, on-layn platformalar va interaktiv kommuni-katsiya vositalari davlat xizmatchilari imijining yangicha shakllanish mexanizm-larini yaratmoqda. Bu jarayon mediatiza-tsiya deb ataluvchi kengroq ijtimoiy trans-formatsiya doirasida sodir bo'lmoqda.

O'zbekiston sharoitida davlat xiz-matchilari imijini o'rganish bir qator xusu-siyatlarga ega:

Milliy madaniy an'analar va qadriyatlar imijni baholashda muhim rol o'ynaydi.

Davlat xizmatini isloh qilish jarayonida yangi talablar va standartlar shakllanmoq-da.

Jamoatchilikning davlat institutlariga bo'lgan ishonch darajasi va kutishlari o'zgarmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonlari yangi imij shakllantirish mexanizmlarini talab qilmoqda.

Psixologik jihatdan davlat xizmatchisi imiji uch asosiy komponentdan ibo-rat bo'ladi. Kognitiv komponent dav-lat xizmatchisi haqidagi bilimlar va ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Emotsi-onal komponent davlat xizmatchisiga nisbatan hissiy munosabat va baholarni ifodalaydi. Xulq-atvor komponenti esa jamoatchilikning davlat xizmatchisiga nisbatan muayyan xatti-harakatlarga moyilligini ko'rsatadi. Bu uch kom-ponentning uyg'unligi ijobiy va barqaror imijni shakllantiradi.

Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan dav-lat xizmatchilari imiji siyosiy tizimning legitimligini ta'minlashda muhim vazifani bajaradi. Veberning byurokratik ideal kon-sepsiyasi zamonaviy davlat xizmatchisi imiji uchun ham fundamental asos bo'lib xizmat qiladi. Ratsionallik, xolislik, pro-fessionalizm va shaxsiy manfaatlardan ustun turuvchilik davlat xizmatchisining

ideal obrazini shakllantiruvchi asosiy xususiyatlar hisoblanadi.

Globalashuv jarayonlari davlat xizmatchilari imijiga nisbatan universal standartlar shakllanishiga olib kelmoqda. Nayning yumshoq kuch konsepsiyasi davlat xizmatchilarining professional imiji mamlakatning xalqaro obro'siga ham ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bu esa milliy va xalqaro standartlarni uyg'unlashtirishning zarurligini yuzaga keltiradi.

Xulosa va takliflar

Davlat xizmatchisi imiji haqidagi ilmiy qarashlarning tarixi va zamonaviy holatini tahlil qilish qator muhim xulosalarga kelish imkonini beradi.

Birinchidan, imij konsepsiyasi tarixiy jihatdan turli madaniyatlarda turlicha tushunilgan bo'lsa-da, uning mohiyati har doim ijtimoiy munosabatlar va jamoatchilik idroki bilan bog'liq bo'lgan. Sharq mutafakkirlarining obro' va nufuz haqidagi qarashlari bilan G'arb ilmiy maktablarining imij nazariyalari ko'p jihatdan umumiylikka ega.

Ikkinchidan, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar imijni statik hodisa emas, balki dinamik jarayon sifatida ko'rishga yo'naltirilgan. Imijning ijtimoiy konstruktsiya sifatidagi tabiati uni doimiy ravishda yaratish, rivojlantirish va boshqarish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa davlat xizmatchilari uchun o'z imijlari ustida uzluksiz ishlash muhimligini anglatadi.

Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi imij shakllantirish jarayonlariga sezilarli o'zgarishlar kiritmoqda. Mediatisatsiya jarayoni davlat xizmatchilaridan

media mantiqi va talablarini tushunish hamda unga moslashish ko'nikmalariga ega bo'lishlarini talab qiladi. Yangi kommunikatsiya vositalarini samarali ishlatish zamonaviy davlat xizmatchisining muhim kompetensiyasi bo'lib bormoqda.

To'rtinchidan, davlat xizmatchisi imiji ko'p komponentli tuzilmaga ega bo'lib, uning shakllanishda shaxsiy, professional, institutsional va madaniy omillar birga ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviy-axloqiy sifatlar, professional kompetensiyalar, kommunikativ mahorat va tashqi ko'rinish imijning ajralmas qismlari hisoblanadi. Bu komponentlarning uyg'unligi barqaror va ijobiy imij yaratish uchun zarurdir.

Beshinchidan, O'zbekiston sharoitida davlat xizmatchilari imijini o'rganish va takomillashtirish uchun milliy madaniy an'analarni hurmat qilish bilan birga xalqaro tajriba va zamonaviy ilmiy yutuqlarni ham inobatga olish zarur. Vatan tarixida shakllangan davlat xizmatchisiga bo'lgan talablar va kutishlar zamonaviy sharoitda yangi ma'no kasb etmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni beramiz:

Davlat xizmatchilarining imij kompetensiyalarini rivojlantirish uchun maxsus ta'lim dasturlari ishlab chiqish lozim. Bu dasturlar kommunikatsiya nazariyasi, psixologiya, media bilan ishlash usullari va axloqiy masalalarni o'z ichiga olishi kerak.

Davlat idoralarida imijni shakllantirish va boshqarish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda nafaqat individual imijga, balki institutsional imijga ham e'tibor qaratilishi zarur. Davlat muassasalarining umumiy obro'si alohida xizmatchilarning imijiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda davlat xizmatchilarining faoliyati to'g'risida obyektiv va keng hajmli axborotlarni tarqatish tizimini takomillashtirish zarur. Shaffoflik va ochiqlik zamonaviy davlat xizmatchisi imijining asosiy talablaridan biridir.

Davlat xizmatchilari imijini o'rganish bo'yicha muntazam sotsiologik tadqiqotlar olib borish va jamoatchilik fikrini monitoring qilish lozim. Bu imijning haqiqiy holatini baholash va uni takomillashtirish uchun asos bo'ladi.

Davlat xizmatiga kiruvchilar tanlovida nomzodlarning imij kompetensiyalarini baholash mezonlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Professional bilim va ko'nikmalar bilan birga kommunikativ qobiliyat va imijga e'tibor qaratish davlat xizmatchi-

si uchun muhim talab bo'lishi kerak.

Davlat xizmatchilari imijini o'rganish sohasida multidissiplinar tadqiqotlarni rag'batlantirish zarur. Sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik, kommunikatsiya nazariyasi va boshqa fanlarning integratsiyasi imij fenomenini to'liqroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, davlat xizmatchisi imiji zamonaviy davlat boshqaruvining muhim elementi bo'lib, u jamoatchilikning davlat institutlariga ishonchi, davlat siyosatining qo'llab-quvvatlanishi va fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishi va amaliy tavsiyalarining ishlab chiqilishi O'zbekistonda davlat xizmatini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 656 b.
2. Temur tuzuklari. – Toshkent: Cho'lpon, 1991. – 152 b.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2016. – 336 b.
4. Липпман У. Общественное мнение. – М.: Институт Фонда “Общественное мнение”, 2004. – 384 с.
5. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Anchor Books, 1959. – 259 p.
6. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1956. – 175 p.
7. Ravshanov F. Davlat boshqaruv organlarida xalqaro aloqalar va diplomatiya. – Toshkent: TDYuI, 2009. – 184 b.
8. McCombs M., Shaw D. The Agenda-Setting Function of Mass Media // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36. – № 2. – P. 176–187.
9. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. – New York: Anchor Books, 1966. – 219 p.
10. Muhammadjonova M. Imij va etiket. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 160 b.